

**KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
MİMARLIK BÖLÜMÜ ŞEHİRCİLİK
ANABİLİM DALI**

**9. ULUSAL BÖLGE BİLİMİ/
BÖLGE PLANLAMA
KONGRESİ**

BİLDİRİLER

BÖLGE BİLİMİ TÜRK MİLLİ KOMİTESİ

TRABZON 05-06 EKİM 2000

Z. Gamze MERT	
İlk 500 Büyük Sanayi Kuruluşu İçinde Özel Sektör Yönetimlerinin İstatistiksel ve Mekansal Dağılım düzenleri.....	268-277
Kazım MERT, Remzi ALTUNIŞIK	
Tüketicilerin Alışveriş Merkezlerini Tercih Nedenleri- Satın Alma Davranışları Değişiyormu?.....	278-288
A. Melih ÖKSÜZ, Şinasi AYDEMİR, Yelda AYDIN, Dilek ŞEN	
DOKAP Bölgesi Kentsel Etki Alanları.....	289-304
Nermin ÖKTEN, Şinasi AYDEMİR	
Bölgesel Kalkınmada İnsan Kaynaklarının Rolü Doğu Karadeniz Bölgesi (DOKAP) Örneği.....	305-314
Selver ÖZÖZEN	
Çanakkale İli Hidrotermal Potansiyeli ve Sorunları.....	315-328
Murat ÖZYABA	
Doğu Karadeniz Bölgesinde Yaşanan Turizm Sektörünün Doğa Turizmi Açısından Değerlendirilmesi.....	329-344
Halim PERÇİN, Tülay CENGİZ	
Kafkasör Turizm Alanının Artvin Kentine Katkıları.....	345-356
Selçuk REİS, Recep NİŞANCI, Tahsin YOMRALIOĞLU	
Coğrafi Bilgi Sistemi ve Uzaktan Algılama Teknikleri İle Doğu Karadeniz Bölgesinin Arazi Modellemesi.....	357-369
Cenap SANCAR	
Potansiyel Kentsel/Bölgesel Gelişim Alanlarının Belirlenmesinde Planlama Modelleri İle GIS Veri Tabanının İlişkilendirilmesi.....	370-382
Uğur SİVRİ, Servet CEYLAN, Seyfettin ARTAN	
Bölgeler Arası Gelir Farklılıkları ve Kuznets Hipotezi.....	383-393
Mehmet SOMUNCU	
Aladağlar Milli Parkı'nın Planlanması Sürecinde Planlamaya İlişkin Görüş ve Öneriler.....	394-405
Dilek ŞEN, Şinasi AYDEMİR, A. Melih ÖKSÜZ, Yelda AYDIN	
DOKAP Bölgesinde Kentsel Kademelenme.....	406-419

DOKAP BÖLGESİNDE KENTSEL KADEMELENME

Dilek ŞEN***, Şinasi AYDEMİR**, A. Melih Öksüz *, Yelda AYDIN***

ÖZET

Ülkemizde Kentsel kademelenme konusu 1980ler başlarında ele alınmış (DPT,1982; Aydemir,1978), o tarihten bugüne ulaşım teknolojisi ve alt yapısındaki gelişmelere paralel olarak her kademedeki merkezlerin 1980lere göre daha geliştikleri, Ülkede pek çok merkezin hem buldukları kademeleri içinde üst sıralara yükseldikleri, hem de kademe atlamış oldukları ve ticari, yönetsel, sosyal yönden güçlendikleri, değişik bölgelerde gelişme odakları/kutuplarının ortaya çıktığı söylenebilir.

1960lar sonlarında gündemdeki önemini yitiren bölgecilik, bölge planlama tartışmalarının yönü bölge planlama projelerine kaymış, 1990lar sonlarına doğru DPT'nin girişimleri ile bölge planlaması DOKAP ve DAP Bölgeleri Planlama çalışmaları ile tekrar gündeme alınmıştır. VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı hazırlıkları içinde Bölgesel Gelişme Stratejileri önemli bir yer almıştır.

Bu bildiri DOKAP Bölgesel Kalkınma Planı hazırlık çalışmalarının bir bölümünü oluşturan DOKAP Kentsel Kademelenme yapısı üzerinde durulmaktadır.

GİRİŞ

Kentsel kademelenme çalışmaları farklı bilgi temeline dayanan iki ayrı yöntemle yapılmaktadır. Birinci yöntemde her kentin sahip olduğu merkezi işlevlerin toplam sayıları üzerinden bir merkezilik katsayısı hesaplanmaktadır (Bruton, 1963, Berry, 1967). İkinci yöntemde ise yerleşmeler arası ilişkileri ön plana çıkaran bir yaklaşım izlenmektedir. İkinci yöntemi kullanan çalışmalara

(*) Öğr. Gör. Dr. KTÜ Mimarlık Bölümü

(**) Prof. Dr. K.T.Ü Mimarlık Bölümü

(***) Arş. Gör. K.T.Ü Mimarlık Bölümü,

örnek olarak TBAB kentsel etki alanları (Aydemir, 1978) ve DPT (1982) kentsel kademelenme çalışmaları verilebilir.

Kentsel kademelenme merkezi yerler kuramından hareketle "ticaret alanı büyüklüğü / trade area size" ve "ticaret alanı nüfus yoğunlukları/trade area population densities" ölçütlerini kullanarak merkezilik belirlenmiştir (Krakove, 1987). Aynı dönemlerde Palomaki (1963) ve Davies (1967) daha farklı bir yaklaşımla merkezilik ve kademelenme ile ilgili çalışmalarda bulunmuşlardır. DOKAP çalışmasında da benzer bir yaklaşım izlenmiştir.

Kentsel kademelenme çalışmalarında kentsel işlevler genellikle iki ana başlıkta ele alınmakta (temel gereksinimlerin karşılandığı perakende ve toptan ticaret türleri ile, kişisel hizmetler ve yönetim-finans, sağlık, eğitim hizmetleri gibi), ya da daha ayrıntıya inilerek alt başlıklar altında irdelenmektedir (Palomaki, 1963, Aydemir, 1978, DPT, 1982).

Her bir alt başlık altında pek çok kentsel işleve yer verilmektedir; örneğin, Finlandiya'da yönetim hizmetleri 79, toptancı hizmetleri 16, perakende hizmetleri 105, sağlık hizmetleri 37 başlıkta ele alınmaktadır (kentsel işlev olarak).

Kentsel işlevlerin sayısı, türü, niteliği her ülke için farklılıklar gösterebilir, bu tür hizmetler talebe bağlıdır. Talep ise, gelir, kültür, beğeni, üst düzey haz ve zevklerin gelişimine bağlıdır.

Toplumun ekonomik refahı ve sosyal yapısı geliştikçe ve çeşitlendikçe kentsel hizmetlerde nitelik ve nicelik değişimi olacaktır. Bu nedenle kentsel işlevlerin sınıflandırılmasında /belirlenmesinde literatürde ve pratikte belirli bir standart bulunmamaktadır.

1. DOKAP Bölgesinde Kentsel İşlevlerin Belirlenmesi

1.1. Yöntem

Daha önce yapılan çalışmalarla karşılaştırmalar yapabilmek için, kentsel merkezlerde kentsel işlevlerin saptanmasında aşağıdaki yöntem izlenmiştir. Merkezilik "kentsel işlevler /urban functions" olarak tanımlanan perakende ve toptan ticaret ile adliye, yönetim, sağlık, kültür, turizm, eğitim, iş hizmetleri esas alınarak, bunların toplam sayıları üzerinden değerlendirme yapılmaktadır, gerekli bilgiler odalardan, kurumlardan sağlanmış, ayrıca alan çalışmaları da yapılmıştır.

1.2. Değerlendirme

Perakende ve toptan ticarete ilişkin bilgilerin değerlendirilmesi aşamasında, bir ağırlıklandırma işlemine gerek duyulmuştur. Örneğin, sade erkek gömleği ve kravat satan bir iş yeri (corner shop) bir işlevsel birim kabul edilirken, yine örnek olarak bir YKM mağazası gömlek, erkek-kadın konfeksiyon, iç giyim, ayakkabı, parfümeri, spor malzemesi vb. gibi reyonların her biri ayrı bir işlevsel birim olarak değerlendirilmiştir. Bu nedenle örnekteki YKM altı birim olarak ağırlıklandırılmaktadır.

Merkezilik katsayılarının hesaplanmasında Davies'in merkezilik formülü kullanılmıştır. Merkezilik katsayısı $C=t/T*100$ dür. $1/T$ her bir işlevin yerleşim katsayısıdır (Carter, 1972).

2.MERKEZİLİK VE KENTSEL KADEMELENME

2.1. Ticaret ve kişisel hizmetlere göre merkezilik ve kentsel kademelenme

Perakende ve toptan ticaret ile kişisel hizmetlerin DOKAP içi yerleşmelerdeki tür ve sayılarından hareketle, Davies 'in merkezilik indeksi modeli kullanılarak ($C=t / T *100$) merkezilik katsayıları bulunmuş ve kentsel kademelenme, grup içi farklılıklar en az, gruplar arası farklılıklar en çok olacak şekilde belirlenmiştir. Kademelenme 8 ile 1 arasında bir ölçek üzerinde sıralanmıştır; 8 en üst kademe, 1 ise en alt kademeyi göstermektedir.

Ordu ili dışındaki merkezleri içine alan "Doğu Karadeniz Bölgesi Trabzon Alt Bölgesi (TBAB) için yapılan kentsel etki alanları araştırmasına (Aydemir,1978) göre ortaya konan kentsel kademelenme ile DOKAP çalışması sonucunda oluşan kentsel kademelenmeyi, her ne kadar yöntemleri farklılık gösterse de, karşılaştırmak ve aradan geçen 20 yıllık sürede her iki çalışmaya göre ortaya çıkan kademelenmedeki farklılıklar bu şekilde ortaya konmuş olacaktır (Tablo1). TBAB çalışmasında kent nüfus eşiği 10000 olarak alınmamıştır, o dönemde nüfusu 10000 üzerinde merkez sayısı sınırlı idi, ayrıca Ordu ili çalışma kapsamında değildi.

Tablo 1.DOKAP ve TBAB 'da Ticaret ve Kişisel Hizmetlere Göre Kentsel Kademelenme

Kademe	DOKAP	TBAB
8	Trabzon	Trabzon
7	Ordu	Rize
6	Rize, Giresun	Giresun, Gümüşhane
5	Ünye	Bayburt, Of, Sürmene, Vakfikebir
4	Akçaabat, Fatsa, Bulancak	Akçaabat, Şavşat, Şiran, Görele, Artvin, Espiye
3	Görele, Çayeli, Tirebolu	Çaykara, Kelkit, Ş.Karahisar, Pazar, Bulancak, Araklı, Keşap, Alucra, Tirebolu, Maçka, Borçka, Fındıklı, Hopa, Arhavi
2	Beşikdüzü, Espiye, Artvin, Gümüşhane, Aybastı, Hopa, Of, Gököy, Pazar, Korgan, Şebinkarahisar	Torul, Ardeşen, Tonya, Kalkandere, Yusufeli
1	Kumru, Araklı, Perşembe, Vakfikebir, Ardeşen, Yomra, Ulubey, Akkuş, Sürmene, Kelkit, Bayburt, Tonya, Gürgentepe, Alucra, Maçka, Şiran, Çamaş	Arsin, Eynesil, Dereli, Yomra, İkizdere, Çayeli, Çamlıhemşin

2.2.Yönetim Hizmetlerine Göre Merkezilik Ve Kentsel Kademelenme

Yönetim hizmetleri, kamu yönetimi üst kurumları (bölge müdürlüğü, baş müdürlük, genel müdürlükler ile il teşkilatı, adliye, baro hizmetlerinden oluşmaktadır. Yönetim hizmetlerine göre 8 kademe oluşmuştur. Trabzon bölgesel merkez olması niteliği ile kademelenmede en üst sırada yer almaktadır.

Yönetim hizmetlerine göre etkinlik katsayıları ve kademelenme Tablo 2 de görülmektedir.

DOKAP kentsel kademelenmesi ile TBAB kentsel kademelenmesi sonuçları karşılaştırıldığında son 20 yıl içinde yerleşmelerin kademelerinde önemli değişmelerin olduğu görülmüştür (Tablo 2). Son 20 yılda Rize ve Giresun 7 kademededen 5 kademeye, Gümüşhane 6.kademededen 4.kademeye düşmüştür. TBAB çalışmasında yer almayan Ordu'nun ilçeleri ile, TBAB 3. kademedeki merkezler de sıralamada bir alt kademeye düşmüştür.

Tablo 2. DOKAP ve TBAB Çalışmalarında Yönetim Hizmetlerine Göre Kentsel Kademelenme

Kademe	DOKAP	TBAB
8	Trabzon	Trabzon
7	Giresun	Rize, Giresun
6	Ordu, Rize	Bayburt, Of, Gümüşhane, Vakfikebir
5	Artvin, Bayburt, Gümüşhane, Ünye	Görece, Çaykara
4	Hopa, Çayeli	Şebinkarahisar, Şiran, Maçka, Kelkit, Tirebolu, Şavşat, Artvin, Çayeli, Pazar
3	Görece, Fatsa, Tirebolu, Maçka, Gököy, Of, Vakfikebir, Kelkit, Pazar	Sürmene, Arhavi, Akçaabat, Ardanuç, Alucra, Keşap, Yomra
2	Şiran, Akçaabat, Sürmene, Perşembe, Bulancak, Çamaş, Yomra, Araklı	Çamlıhemşin, Ardeşen, Kalkandere
1	Aybastı, Akkuş, Tonya, Beşikdüzü, Ardeşen, Gürgentepe, Şebinkarahisar, Ulubey, Espiye, Kumru, Korgan, Alucra, Arhavi	Yusufeli, İkizdere, Eynesil, Dereli

2.3. Sağlık hizmetlerine göre merkezilik ve kentsel kademelenme

Trabzon, Üniversite hastanesi ve kemik hastalıkları gibi ihtisas hastaneleri ile bölgenin önemli bir merkezidir. Bunlara ek olarak Devlet Hastanesi, SSK., Göğüs, Doğum, ve özel hastaneleri ile sağlık hizmeti vermektedir.

Ordu'da ihtisas hastanesi olarak Diş Hastanesi, Ünye'de Sinir ve Ruh Hastalıkları Hastanesi bulunmaktadır. Diğer il ve ilçe merkezlerinin bir bölümünde Devlet Hastaneleri ve sağlık ocakları ile hizmet verilmektedir.

Sağlık hizmetlerine göre merkezilik ve kademelenme TBAB çalışmasından bugüne bazı değişiklikler olmuştur (Tablo 3).

TBAB çalışmasına göre 4. kademede yer alan Artvin DOKAP'ta da 4.kademede, 5.kademede Of 3. kademeye düşerken TBAB'da 4. kademede yer alan kentler yer değiştirmişlerdir.

Tablo 3.DOKAP ve TBAB Çalışmalarında Sağlık Hizmetlerine Göre Kentsel Kademelenme

Kademe	DOKAP	TBAB
8	Trabzon	Trabzon
7	Ordu, Giresun	Rize
6	Ünye	Giresun
5	Rize, Arhavi	Gümüşhane, Of
4	Görece, Çayeli, Gümüşhane, Artvin, Fatsa, Bayburt, Tirebolu, Pazar, Espiye, Ardeşen	Bayburt, Vakfıkebir Artvin, Görece
3	Kelkit, Vakfıkebir, Bulancak, Akçaabat, Şebinkarahisar, Of	Pazar, Akçaabat, Maçka, Kalkandere, Şiran, Şebinkarahisar
2	Ulubey, Tonya, Şiran, Sürmene, Kumru, Korgan, Hopa, Gürgentepe, Gökçöy, Aybastı, Akkuş, Perşembe	Bulancak, Kelkit, Tirebolu, Araklı, Espiye, Sürmene, Fındıklı, Hopa, Şavşat
1	Yomra, Maçka, Çamaş, Beşikdüzü, Araklı	Arhavi, Ardeşen, Keşap, Arsin, Eynesil, Çaykara, İkizdere, ardanuç, Tonya, Torul, Çamlıhemşin, Çayeli, Yomra, Dereli, Yusufeli

2.4. Kültür ve Turizm hizmetlerine göre merkezilik ve kentsel kademelenme

Trabzon, Ordu ve Giresun kültür hizmetleri açısından diğer merkezlere göre önemli konumdadırlar. Trabzon gerek Devlet Tiyatrolarının gerekse özel teşebbüs ve KTÜ'nün sinema-tiyatro-kongre ve Karadeniz Üniversiteleri kültürel buluşması faaliyetleri ile oldukça canlı bir kültür ortamına sahiptir.

Turizm hizmetlerine göre merkezilik ve kademelenme 4-5 yıldızlı oteller, bakanlık belgeli oteller, belediye belgeli oteller, lokantalar, eğlence yerleri dikkate alınarak irdelenmiştir.

Turizm hizmetlerinin sağlanması yönünden Trabzon bölgesel önemde bir merkezdir. Trabzon ve Rize'de son dönemlerde iki adet beş yıldızlı otel hizmete girmiş ve bu kentlerin önemini artırmıştır.

2.5. Eğitim hizmetlerine göre merkezilik ve kentsel kademelenme

Trabzon, üniversitesi, fakülteleri, yüksek okulları, mesleki liseleri ve Anadolu liseleri ile bölgenin en önemli eğitim merkezidir. Rize, Giresun, Gümüşhane, Ordu ve Ünye'de KTÜ'ye bağlı fakülteler vardır. Artvin'de ise Kafkas

Üniversitesine bağlı bir fakülte bulunmaktadır. Eğitim hizmetlerinde Trabzon, Ordu, Rize ve Giresun dışındaki merkezlerde çeşitlenme görülmemektedir.

2.6. İş Hizmetlerine Göre Kentsel Kademelenme

İş hizmetleri, banka, sigorta, muhasebe, avukatlık hizmetleri, oto kiralama, tercüme bürosu, gümrükleme hizmetlerini içermektedir.

İş hizmetleri, yaygın ve nitelikli hizmet sektörünün ve üretim-dağıtım ilişkilerindeki bürokratik işlemlerin yerine getirilmesiyle çeşitlenir. Bu nitelikler özellikle metropoller ve büyük kentlerde daha belirgindir (Brköz,1998). DOKAP Bölgesinde hizmetler sektörü henüz nitelik ve nicelik açısından yeterli düzeyde değildir, bu nedenle de üçüncü kademe ve üzerindeki kademelerde sadece on merkez bulunmaktadır.

2.7. Genel Değerlendirme: Merkezilik ve Kentsel Kademelenme

DOKAP bölgesindeki toplam merkezilik sıralamasında Trabzon, tartışmasız olarak bölge merkezi konumundadır ve toplam merkezilik katsayısı 4569 dır. Ordu kenti de ikinci sırada yer almaktadır. Merkezilik katsayılarının değeri, Ordu'dan sonra belirgin bir şekilde kopma göstermektedir. Ünye, merkezilik katsayısı ile üst kademe merkez konumuna erişmiş, nüfusu, hinterlandı ile ilişkileri ve yerine getirmekte olduğu kentsel hizmetlerdeki göreceli niteliksel ve niceliksel gelişmelere bağlı olarak, merkezilik sıralamasında önemli bir konuma gelmiş bulunmaktadır, beşinci kademe merkez durumundadır.

DPT(1982) kentsel kademelenme araştırmasında Araklı, Akkuş, İkizdere, Sürmene, Alucra, Beşikdüzü, Korgan, Kumru, Torul ara kademe merkezler olarak belirlenmiştir. Bunların dışındaki merkezler üçüncü kademe merkezlerdir.(DPT,1982)

DPT çalışmasından bu yana DOKAP bölgesi yerleşmelerinin merkezilikleri ve kademelenmelerinde Ünye dışında önemli bir değişiklik izlenmemektedir. Ayrıca Beşikdüzü ilçe olmasından sonra kademelenmede ara merkez konumundan üçüncü kademe merkez konumuna gelmiştir.

DOKAP bölgesi için belirlenen kademelenme ile Trabzon Alt Bölgesi Kentsel Etki Alanları (TBAB) çalışmasında belirlenen kademelenme sonuçları karşılaştırıldığında son yirmi yılda kademelenmede bazı belirgin farklılıklar gözlenebilmektedir.

TBAB çalışmasında Trabzon 8. kademe merkezdir. Rize,Giresun yedinci kademe merkezler iken DOKAP çalışmasına göre altıncı kademeye düşmüşlerdir(TBAB çalışması Ordu ilini kapsamamaktadır).DOKAP çalışması ile belirlenen kademelenme ile TBAB'da belirlenen 6-1 kademelerde yer alan merkezlerin kademeler içindeki sıraları önemli ölçüde değişmiştir.

DOKAP çalışması ile ulaşılan sonuçlarda, bölgesel gelişmeyi 20 yıllık bir ara ile izleme olanağı doğmaktadır. Çünkü DOKAP ve TBAB çalışmalarında merkezilik aynı yöntemle ölçülmüştür. Ancak DPT çalışmasında merkezilik aynı yöntemle ölçülmediğinden DOKAP çalışmasıyla karşılaştırma, yanıltıcı olacağından, yapılmamıştır. DOKAP ve TBAB çalışmalarının sonuçları Tablo 4 de verilmektedir. TBAB ve DOKAP çalışmalarında kademeler içinde yer alan yerleşmeler arasında yer değiştirmeler gözlenmektedir

Tablo 4. Kentsel Kademelenme Genel Değerlenmesi

Kademe	DOKAP	TBAB
8	Trabzon	Trabzon
7	Ordu	Rize,Giresun
6	Giresun,Rize	Bayburt,Gümüşhane,Of
5	Ünye	Vakfikebir,Görece
4	Akçaabat,Fatsa,Bulancak	Şiran,Ş.Karahisar,Pazar,
	Artvin,Gümüşhane,Görece	Kelkit
3	Çayeli,Tirebolu,Hopa,Espiye	Maçka,Sürmene,Çaykara,
	Aybastı,Pazar.Beşikdüzü,	Bulancak,Espiye,Artvin,
	Gölköy,Of,Bayburt.....	Şavşat,Akçaabat,Araklı
		Alucra.Ardeşen,Arhavi,
2	Arhavi,Şebinkarahisar,	Borçka,Kalkandere.Torul
	Akkuş	Eynesil
1	Gürgentepe,Alucra,Tonya	Arsin.dereli,Yusufeli,İkizdere
	Şiran,Çamaş	Çamlıhemşin,Yomra

Kentsel etkinliklerin ne tür ticari ve sosyal etkenlere bağlı olduğunu açıklamak için, merkezilik katsayıları ile seçilen değişkenler arası ilişkiler irdelenmiştir. Bağımsız değişken olarak kentsel etkinlik katsayısının hangi değişkenlere duyarlı olduğu da üzerinde durulmaya değer bulunmuştur. Korrelasyon katsayıları bu konuda açıklayıcı rol oynar.

Merkeziliğin seçilen değişkenlerden net göç dışındaki tüm değişkenlerle ($p= 0.05$ düzeyinde) pozitif ve yüksek ilişki olduğunu görülmüştür (Aydemir, Şen, Öksüz, Aydın, 2000).

Merkezilik (katsayısı) ile il nüfusları arasında güçlü bir ilişki olduğu vardır ($r=0.860$). Seçilen diğer değişkenlerle de merkezilik ilişkisi yüksektir ($r=0.900$ üzeri). Buna karşın, merkezilik indeksini bağımsız değişken olarak alan regresyon ilişkilerinde, merkezilik hemen hemen tümüyle tek bir değişkenle açıklanabilmektedir ($r^2=0.92$ oranında).

Modelde 'collinearity' i önlemek için birbirleri ile yüksek ilişkide olan ($r=0.99$) değişkenler modelden çıkarılarak yapılan regresyon analizinde açıklayıcılık yine tek bir değişkene (işyeri sayısına) bağlı kalmıştır.

Merkezilik= $-164.50+1.37$ İşyeri sayısı+ 0.198 Otel yatak sayısı+ 0.65 Bilgisayar hizmetleri değişkenleri ile açıklanabilmektedir.

Bir yandan bölgenin aşırı göç veriyor olması diğer yandan düşük büyüme hızları merkezi işlevlere ve toplam işyerlerine olan talebi de olumsuz etkilemektedir.

Otel yatak sayısındaki artış hem bölge içi hem de bölgeler arası merkeziliğin bir fonksiyonu olarak değerlendirilebilir.

DOKAP bölgesine iş ve turizm amaçlı seyahatlerin artıyor olması (ülke içinden ve ülke dışından; Rusya ve Türk Cumhuriyetlerinden) merkeziliğin güçlenmesinde bir etken olarak görülebilir.

Bilgisayar hizmetlerinin regresyon ilişkisinde yer alması, özellikle iş hizmetleri sektörünün gelişmeye başlamasının işaretidir ve bu sektör güçlendikçe merkezilik üzerinde daha belirleyici rol oynayacaktır.

3.DOKAP Bölgesinde Hizmet - İşlev Yeterliliği / Boşluğu

3.1.Perakende Ticaret ve Kişisel Hizmetler

Bir iş yeri açma belediye'den izin almayı gerektirir, ancak bu izin işyerinin daha çok sağlık ve güvenlik için belirlenen ölçütlere uygunluğu açısındandır.

İşyeri açmada, o işyerinin hizmet edeceği nüfus eşiği gibi bir ölçüte başvurulmamaktadır. Bu nedenle bazı alanlarda işyeri yığılmaları görülmekte, iş yeri açıldıktan kısa süre sonra kapanmakta ya da el değiştirmektedir.

Bu nedenle, perakende ticarete ve kişisel hizmetlerde, her hizmet türü için bir nüfus eşiği belirlenmesinde çeşitli nedenlerle yarar vardır.

Berry bir çalışmasında bazı perakende ticaret ve kişisel hizmet türleri için nüfus eşikleri aşağıda verilmektedir (Hartshorn, 1992).

Parfümeri	400-500	Doktor	380-480	Berber	380-650
Eczane	460-850	Kuruemizlek	750-1250	Bayan giyim	150
Tuhafiye	550-1350	Nalbur	430-1270	Erkek giyim	1360
Sinema Tiyatro	2230	Spor malz.	930-22740	Kırtasiye	12298
Fotoğrafçı	8785				

Perakende ticaret ya çok özel mallar satan dükkanlar (marka, mağaza şubeleri), ya da orta boy marketlere veya süpermarketlere doğru bir gelişim içine girmektedir.

Piyasa koşulları içinde, etkin hizmet, bol çeşit, ortalama fiyat, perakendeciliği ayakta tutmaktadır. Perakende ticarete, merkezlerin kademelenmesine bağlı olarak nitelik ve nicelik olarak bir düzen olması beklenir. Daha uzmanlaşmış ticaret türleri üst kademe merkezlerde yer alır. Bu nedenle, örneğin bir bakkalın hizmet ettiği nüfus ilçelerde farklı, il merkezlerinde daha farklı olacaktır. Üst düzey perakende ticaret hizmetleri merkezlerin hinterlandlarına hizmet edeceği için bu tür hizmetlerde, hizmet edilen nüfusta artacaktır. Örneğin bir bakkal için hizmet nüfusu, o merkezlerdeki toplam bakkal sayılarına göre ;

	<u>Bakkal</u>	<u>Berber</u>	<u>Eczane</u>	<u>Fotoğrafçı</u>
Trabzon'da	152 kişi	292	2098	11410
Ordu'da	119 kişi	562	2089	23400
Giresun'da	165 kişi	748	2556	3902
Rize'de	90 kişi	606	2813	3894
Artvin'de	105 kişi	913	3506	10507
Gümüşhane	145 kişi	1035	2846	2846
Bayburt	153 kişi	1860	8370	16740

Görüldüğü gibi yukarıdaki değerler Berry'nin bulduğu değerlerin çok altındadır (Berry'e göre bakkal için hizmet nüfusu 250-450 kişi/dir). Böyle bir işyeri sahibinin (hane halkının) geçimini sağlayacak, tasarruf ettirecek kişisel gereksinmelerini karşılayacak vergi ve sigortasını ödeyecek bir ciro ve gelir etmesi olanaksızdır. Perakende ticarete DOKAP'ta, özellikle gündelik ihtiyaçlar sağlayan bölümlerinde hizmet açığı olmadığı ancak diğer iş yeri

türleri eşik nüfuslarının çok yüksek olması nedeniyle hizmet açığı olduğu söylenebilir

3.2. Kamu yönetim hizmetleri

İllerde ve ilçelerde kamu yönetimi için benzer şemalar geçerlidir. Burada askeri kurumlar şema dışında tutulmuştur.

İlçelerde merkezi yönetimin ve bakanlıkların alt birimi olarak ilçe müdürlükleri yer almaktadır. İllerde de aynı kurumlar il müdürlükleri olarak yer alırlar.

Bölge merkezi konumundaki il merkezlerinde (Trabzon'da) ayrıca bakanlıkların bölge müdürlükleri bulunmaktadır. Bazı kurumlar genel müdürlüklerle hizmet vermekte, bazı bakanlıklarda bölge müdürlüğü eşdeğeri olarak başmüdürlüklerle hizmet vermektedir.

İlçe düzeyinde grup başkanlıkları şeklinde merkezi yönetimin taşra örgütleri bulunmaktadır. Yeni ilçeler ve iller oluşturmada objektif ölçütler kullanılmadan, çoğu kez politik tercihler rol oynamaktadır. Kamu hizmetlerinin sağlanmasında bir hizmet boşluğu bulunmamaktadır.

3.3. Sağlık Hizmetleri

TÜBİTAK-YAE tarafından 1982 yılında yapılan "Yataklı Tedavi Kurumları Master Planı, 1972-1982) çalışmasında "insan sağlığında düzelmeler nedeniyle ortaya çıkacak üretim artışları" ve "gelecekteki tıbbi bakım masraflarından ve ileride ortaya çıkabilecek kayıplardan tasarruf" un kalkınmaya katkısı olacağı dile getirilmektedir" (Özdemir, 1982, s.5). Ayrıca "sağlık hakkının" gerektirdiği hizmetin yaygınlaştırılması bu alanda sosyal bir hedef olarak alınmıştır" görüşüne yer verilmektedir.

TÜBİTAK'ın adı geçen çalışmasında sağlık hizmetlerinin etkin olarak verilebilmesi için genel amaçlı yataklı tedavi kurumlarının hastaneler sistemi ve organizasyon şeması oluşturulmuştur.

Buna göre, ilçe merkezlerinde bir adet 100 yataklı sağlık merkezi ve 7 adet sağlık ocağı bulunması örgütlenmektedir. Bu sistem 70 000 kişiye hizmet verecektir.

İl merkezlerinde 200-300 yataklı Devlet Hastanesi, bölge merkezlerinde 400-600 yataklı bölge hastanesi ve tıp fakültelerinin olduğu illerde 1000 yataklı eğitim hastanesi öngörülmektedir.

İl ve ilçelerde, mevcut yatak kapasitelerinden hareketle ve her 10 bin kişiye düşen yatak sayısı kabullerine göre, her il ve ilçede olması gereken yatak sayıları hesaplandıktan sonra, yatak açığı/fazlası belirlenerek, gerekli olan hastane kapasiteleri belirlenmektedir.

DOKAP bölgesi il ve ilçeleri için YAE'nin master planında 1982 için öngördüğü yatak sayıları, hastane türlerine göre verilmiştir. Merkezlerde, 1997 nüfuslarına göre olması gereken yatak sayıları ayrıca il nüfusları esas alınarak yapılan değerlendirmede bölge illerinde son 20 yıllık nüfus artışına göre, 1982 yılı için belirlenen yatak sayılarının 1997 nüfuslarına göre de yeterli olduğu görülmüştür. Diğer taraftan yukarıdaki kabullere göre Trabzon'da Araklı, Beşikdüzü, Maçka, Yomra'da, Ordu'da ise Çamaş ve Perşembe'de sağlık ocağı açığı vardır (TÜBİTAK 1982 ye göre).

3.4. Kültür Hizmetleri

İl ve ilçe merkezlerinde bulunması gerekli kültür hizmetlerine ilişkin bir niteliksel standart bulunmamaktadır.

3194 sayılı İmar yasasında, bütün kentlerde, büyüklüklerine bağlı olarak, sadece kitaplık, halk eğitim merkezi ve sosyal-kültürel yapıdan söz edilmektedir.

DOKAP ölçeğinde ilçelerde halk eğitim merkezleri, kitaplıklar, çok amaçlı salonlar, sinema ve tiyatrodan söz edilebilir. Ayrıca müzeler (genel ve özel müzeler olabilir) de kültür hizmetleri içinde sayılmaktadır. DOKAP'da kitaplığı olmayan yerler: Beşikdüzü, Tonya, Çamaş, Kelkit ve Hopa'dır.

Bu ölçütler dikkate alındığında tüm yerleşmelerde çok büyük hizmet açıkları görülmektedir.

3.5. Turizm Hizmetleri

Turizm hizmetleri, bu çalışmada nitelikli otel, lokanta ve barlarla sınırlandırılmıştır. 4 ve 5 yıldızlı ve bakanlık belgeli oteller, turizm için çekici faktörlerdir. DOKAP bölgesinde nitelikli otel sayısı sınırlıdır. Belediye belgeli oteller, değerlendirmeye alınmamıştır, bunlarda kalite, son derece düşüktür.

İç ve özellikle dış turizmin gelişmesi nitelikli konaklama tesislerine bağlıdır. İş seyahatleri de kentlerin iş potansiyelleriyle yakından ilgilidir.

Özellikle, Ordu, Ünye, Hopa gibi merkezlerde nitelikli otel olmayışı, hizmet eksikliği olarak değerlendirilmelidir. Giresun'da üç yıldızlı bir otel, vermektedir.

3.6. Eğitim Hizmetleri

Her kademe kentsel merkezlerde, imar planlarında lise yerleri ayrılması istenmektedir. Buradan hareketle, her ilçede lise olması gerekir. Temel eğitim yasasına göre her ilçede temel eğitim okulları bulunması zorunludur.

Genel liseler, teknik liseler, meslek liselerinin her il ve ilçedeki sayılarına ilişkin bir standart yok. Okul türü ve sayısını belirleme en önemli faktör okul çağındaki nüfustur. Mesleki eğitim o yöredeki sektörel gelişme ile de bağımlıdır.

DOKAP bölgesinde temel eğitim, genel lise ve mesleki eğitimde bir hizmet boşluğundan çok hizmet çeşitlenmesi gözlenmektedir. Of, Aybastı, Gölköy, Kumru, Espiye, Şiran ve Hopa'da genel lise bulunmamaktadır.

Bu ölçütlere göre DOKAP Bölgesinde olması gereken eğitim kurumları sayıları ile mevcut eğitim kurumları sayıları arasında özellikle küçük merkezlerde önemli farklar /hizmet açığı olduğu görülmektedir.

3.7. İş Hizmetleri

Ülkemizde serbest mesleklerin yürütülmesinde sınırlayıcı bir kural olduğu söylenemez. Bir meslek eğitiminden sonra, tıp doktorları ve avukatların dışında mesleği icra etmede ikinci bir yeterlik belgesi (eğitimi) istenmemektedir.

Serbest piyasa koşulları içinde hemen her yüksek öğrenim gören birisi büro açabilir, faaliyette bulunabilir ve mesleklerin icrasında bir hizmet eşiği yoktur. Oysaki, pek çok gelişmiş ülkede, mesleğin icrası için bir izin belgesi, "licence" kadar, o meslek adamının hizmet verebileceği/hizmeti talep eden nüfus eşikleri vardır. Örneğin literatürde bir banka şubesi yaklaşık 1200 kişilik bir nüfus için gerekli görülürken, sigorta acentesi için 460 kişilik bir müşteri potansiyeline gerek duyulmaktadır.

Bu yönden bakıldığında, bazı iş hizmetlerinde bazı yerlerde yığılmalar olduğu görülmektedir. Örneğin, Trabzon'da 1560 kişi ye bir avukat düşerken, Giresun'da 1808 kişiye, Ordu'da 1337 kişiye bir avukat düşmektedir. Rize'de 3894, Bayburt'ta 9613, Gümüşhane'de 3795 ve Artvin'de 1910 kişiye bir avukat düşmektedir.

Pek çok iş hizmeti sadece il merkezlerinde ve bazı ilçelerde sunulabilmektedir. İş hizmet türleri için bir hizmet nüfus eşiği olmaması, arz-talep ilişkileri içinde dengelenmektedir. Bu açıdan bir hizmet açısından söz etmek kolay değildir. Bir banka şubesi Trabzon'da 4346, Ordu'da 8407, Rize'de 5691, Giresun'da 6178, Artvin'de 2334, Gümüşhane'de 4555 ve Bayburt'ta 7300 kişidir. Ünye ve Fatsa'da 6500, Bulancak'ta 4214 kişiyedir.

Görüldüğü gibi bankacılık için bir alt eşikten söz edilmezken özellikle hizmet ön planda tutulmaktadır. Özellikle, Ziraat Bankası, Halk Bank, İş Bankası, Vakıf bankalarından biri her ilçede vardır.

Özetle, DOKAP bölgesinde niceliksel önemli bir hizmet boşluğu bulunmamaktadır, ancak nitelik yönünden hizmet boşluğundan söz edilebilir.

KAYNAKLAR

- DPT (1982) Türkiye'de Yerleşme Merkezlerinin Kademelenmesi, Ankara
 DPT (2000) VIII.Beş Yıllık Kalkınma Planı Bölgesel Gelişme Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara
 Berry B L J (1967) Geography of Market Centres and Retail Distribution, Prentice Hall
 Aydemir Ş (1978) Doğu Karadeniz Bölgesi Trabzon Alt Bölgesi (TBAB) Kentsel Etki Alanlarının Saptanması İçin Yöntem:Etkileşim Esası, İTÜ,
 Palomaki M (1963) The Functional Centres and Areas of South Bothnia, Finland, Fennia88, No.1
 Carter H (1972) The study of Urban Geography, Edward Arnold
 Aydemir Ş, Şen D, Öksüz A.M, Aydın Y(2000) DOKAP Kentsel Etki Alanlarının Saptanması